

Ὁ χωρισμός αὐτός καί ἡ ἀνύψωση τῆς ἄρθεσκείας, τῆς τέχνης καί τῆς φιλοσοφίας πάνω ἀπό τήν ἀξία τοῦ ἠθικοῦ νοῦ καί τῆς πολιτείας ἔχει ἕναν βαθύ λόγο. Ποιός εἶναι αὐτός; Ἡ ἠθική ἀξία εἶναι πάντοτε συνδυασμένη μέ τήν ἰδέα τῆς προόδου, μέ τὸ τελικό, ἰδανικό σκοπό. Ἔτσι ἡ τελειότης τῆς ἠθικῆς εἶναι κάτι ποῦ ἀνήκει πάντοτε στό μέλλον. Κάθε ἠθική πράξη, κάθε ἠθικό κατόρθωμα εἶναι καί μία ἔνδειξη γιά τήν βασιλεία τῆς ἠθικῆς, ἡ ὁποία θά ἐπικρατήσῃ κάποτε εἰς τό μέλλον, εἶναι μία ἔνδειξη γιά τήν ἠθική ἐλευθερία, ποῦ θά ἐπικρατήσῃ κάποτε. Ἀτιθέτως τό ἔργο τῆς τέχνης, τό καλλιτέχνημα, ἔχει μέσα του τήν τελειότητα, δέν δείχνει κάπου πέρα ἀπό τόν ἑαυτό του. Τό ἔργο τῆς τέχνης ἔχει αὐτάρκεια καί εὐδαιμονία. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τήν ἄρθεσκεία, ἡ ὁποία ζητεῖ τό ἀπόλυτο, δέν συμπιέζεται μέ τό πεπερασμένο. Τέλος ἡ φιλοσοφία ἔρχεται νά καθυνοήσει τό εἶναι ἐπίσης μέ τρόπο ἀπόλυτο. Τά τρία αὐτά μεγάλα φανερώματα τοῦ πνεύματος ὁ Ἐγγελος τά ἀναλύει καί τά ἐρμηνεύει χωριστά, δηλαδή ἔξω ἀπό τήν φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, ἀκριβῶς ἐπειδή φανερώνουν ὅ,τι αὐτός ὀνομάζει ἀπόλυτο πνεῦμα.

Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας τοῦ Ἐγγέλου θεωρεῖ τήν ἱστορική πραγματικότητα ὡς τήν πρόοδο τοῦ πνεύματος, ὡς τήν κίνηση τοῦ πνεύματος πρὸς τήν ἐλευθερία. Ἡ ἱστορία εἶναι ἡ ἐκθεση καί τό φανέρωμα τοῦ πνεύματος ἐν χρόνῳ. Εἶναι ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖον τό πνεῦμα ἐπεξεργάζεται τήν αὐτογνωσία του. Μεσα στήν ἱστορική ζωή, ὁ νοῦς, τό πνεῦμα ἀφήνει τά συμφέροντα καί τά πάθη τῶν ἀνθρώπων καί τῶν λαῶν νά ἐνεργοῦν καθ' ἑαυτά, τά μεταχειρίζεται πρὸς τόν σκοπό του. Μέ τήν "πανουργία" του ὁ νοῦς ἐπιδιώκει ἐδῶ τόν ἀντικειμενικόν του σκοπό ἐναντίον τῆς θελήσεως τῶν ἀτόμων, τά ὁποῖα μεταχειρίζεται ὡς ἀπλά ὄργανα.

Τά κατ' ἰδίαν πνεύματα τῶν λαῶν, τά ὁποῖα εἶναι οἱ ἐνά-

στοτε φορεῖς τῆς ἱστορίας, ἔχουν τό καθένα τήν συγκεκριμένη δική του ἀποστολή, ἡ ὁποία καλύπτει ὠρισμένη περίοδο. Μέσα σ' αὐτήν τήν περίοδο ὁ κάθε λαός ἀναπτύσσει τή δραστηριότητά του. Ὁ γενικός ὅμως σκοπός εἶναι ἡ ἐλευθερία. Κατ' ἀρχάς δέν ἦταν κανείς ἐλεύθερος, ἔπειτα, ἀργότερα ἦταν μερικοί μόνον ἐλεύθεροι. Ὁ σκοπός ὅμως εἶναι νά γίνουν ὅλοι ἐλεύθεροι. Τό πνεῦμα τοῦ κόσμου, κινεῖται ἀπό στάδιο σέ στάδιο, ἀπό λαό σέ λαό, γιά νά ἐπιτύχη αὐτήν τήν τελική του ἐλευθερία. Ἡ κίνηση αὐτή τοῦ πνεύματος, ὅπου οἱ κατ' ἰδίαν λαοί ἀναφαίνονται, δροῦν καί δύνουν, εἶναι τό περιεχόμενο τῆς παγκόσμιας ἱστορίας, ἡ ὁποία εἶναι ἕνα δικαστήριο τοῦ κόσμου. Μέ τήν πειθαρχία τῆς παγκοσμίου ἱστορίας οἱ λαοί κινουῦνται ἀπό τή φυσική τους κατάσταση πρός τήν συνείδηση τῆς ἐλευθερίας.

Ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου ἀρχίζει κατὰ τόν "Ἐγελο στήν Ἀνατολή, ἀλλά στή Δύση ἀνατέλλει τό φῶς τῆς αὐτοσυνειδήσεως. Στήν Ἀνατολή, δηλαδή κατὰ τήν περίοδο τῶν ἀνατολικῶν πολιτισμῶν, ἦταν μόνον ἕνας ἐλεύθερος, μόνον ὁ μονάρχης. Στήν Ἑλλάδα καί στή Ρώμη ἦταν μερικοί μόνον ἐλεύθεροι, ἐνῶ στόν δυτικο-γερμανικό κόσμο εἶναι ὅλοι ἐλεύθεροι. Ἡ ἱστορία τῶν ἀνατολικῶν λαῶν καί πολιτισμῶν ἀποτελεῖ τήν παιδική ἡλικία τῆς ἀνθρωπότητας. Τήν ἐφηβική ἡλικία τῆς ἀνθρωπότητας τήν ἀντιπροσωπεύει ὁ ἑλληνικός πολιτισμός, ὅπου τό πνεῦμα ἀποκτᾷ τήν ὑποκειμενική του ἐλευθερία. Στόν ἑλληνικό πολιτισμό εἶναι τό αἰσθητό ἔκφραση τοῦ πνεύματος. Τό πνεῦμα ἐδῶ γίνεται καλλιτέχνημα μέ τρεῖς τρόπους. Πρῶτον (ὡς ἄτομο) τό ὁποῖον μορφώνει τόν ἑαυτό του, δεύτερον (ὡς κόσμος θεῶν) (ἀρχαῖοι θεοί) καί τρίτον ὡς πολιτεία, (ὡς ὁμορφὴ δημοκρατία) ἡ ὁποία συνδυάζει τό ἄτομο καί τοὺς θεοὺς μέσα της. Ἡ ρωμαϊκὴ ἱστορία ἀντιπροσωπεύει τήν ἀνδρική ἡλικία τῆς ἱστορίας, ὡς αὐτοκρατορία ποὺ θεσπίζει τό γενικό, οἰκουμένικό δίκαιο. Τό ἄτομο τώρα θυσιά-

ζεται, γιατί προέχει ὁ γενικός σκοπός τῆς πολιτείας. Τό άτομο μόνον ὡς νομικό πρόσωπο τώρα ἔχει ἀξία. Μέ τόν χριστιανισμό τό παγκόσμιο πνεῦμα εἰσχωρεῖ εἰς τά βάθη τοῦ εἶναι του καί τώρα ἀρχίζει ἡ ζωὴ τῆς ἐσωτερικότητος. Αὐτήν τήν ἐσωτερικότητα τοῦ πνεύματος ἀναπτύσσουν τώρα καί μαζί της ἀναπτύσσονται οἱ νέοι γερμανικοί λαοί, οἱ ὅποιοι κατέστρεψαν τήν ρωμαϊκή αὐτοκρατορία. Αὐτή ὅμως ἡ ἐποχὴ ἀντιπροσωπεύει τήν πρεσβυτική ἡλικία τῆς ἀνθρωπότητος.

Πέρα ὅμως ἀπ' αὐτά τά γενικά σχήματα, τά ὅποια παραποιοῦν τήν οὐσία τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι, ὁ "Ἐγγελος εἶδε εἰς βάθος τήν ἱστορία καί ἔδωκε λύσεις σέ πολλά ἱστορικά προβλήματα. Ἔτσι τό πρόβλημα, ἂν ὁ ἱστορικός πρέπει νά βλέπη τήν ἱστορική πραγματικότητα ἀμέτοχα ἢ, ἂν πρέπει νά συμμετέχη, ὁ "Ἐγγελος τό τοποθετεῖ ὡς ἑξῆς: Ὁ ἱστορικός πρέπει νά σβύσῃ ἀπό μέσα του κάθε μικρόλογη τάση καί νά καλλιεργῇ τό αἰσθητήριο γιά τά μεγάλα. Ἀπό τ' ἄλλο μέρος ὅμως πρέπει νά θερμαίνῃ τήν ψυχὴ του τό ἐνδιαφέρον καί νά παίρνῃ ὀλόφυχα τό μέρος τοῦ πολιτισμοῦ, ἀκριβῶς ὅπως ὁ δικαστής παίρνει τό μέρος τοῦ δικαίου. Ὁ "Ἐγγελος ἀντιτίθεται ριζικῶς στήν ἠθικολογική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας. Τοῦτο δέν σημαίνει ὅμως ὅτι καταργεῖ τήν ἀντικειμενική ἠθική. Ὁ ἱστορικός δέν πρέπει νά φέρῃ τίς πράξεις τῶν ἡρώων καί τῶν μεγάλων ἀνθρώπων ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου τῆς κοινῆς ἠθικῆς, γιατί οἱ ἡρωες εἶναι κατὰ τόν "Ἐγγελο πέρα ἀπό τόν κοινό χωρισμό τοῦ καλοῦ καί τοῦ κακοῦ.

Ποιά εἶναι ὅμως ἡ γενική εἰκόνα τῆς ἱστορίας, τήν ὁποίαν μάς δίνει ὁ "Ἐγγελος; Χωρίς νά προῦποθέσωμε τό γενικό πνεῦμα τό αἰώνιο πνεῦμα τοῦ κόσμου, δέν εἶναι δυνατόν νά καταλάβωμε τήν ἱστορία. Πῶς θά μπορούσε ἄλλιῶς ἡ πολυφωνία καί ἡ πολυθεΐα τῆς ἱστορίας, οἱ ποικίλοι σκοποὶ τῶν λαῶν, νά συμπέσουν σέ ἓνα γενικό σκοπό; Δέν θά ὑπῆρχε λογική τάξη στά ἀν-

θρώπινα, ἂν μιᾶ δύναμη ἀνώτερη δέν τά ἔφερνε σέ ἐνότητα. Ἡ δύναμη αὐτή εἶναι τό γενικό πνεῦμα πού κινεῖ τήν ἱστορία, εἶναι ὁ νοῦς. Ὁ νοῦς στήν φιλοσοφία τῆς ἱστορίας τοῦ Ἐγγέλου δέν παρουσιάζεται οὔτε ὡς ἠθική ἰδέα, οὔτε ὡς αἰσθητική ἰδέα, οὔτε ὡς πρόνοια τοῦ Θεοῦ πού φροντίζει γιά ὅλα, ἀλλά εἶναι ὀπλισμένος καί ἀρματωμένος, ὅπως ἓνα βίαιο καί ἀμείλικτο πολεμικό, "διαλεκτικό" πνεῦμα. Ὁ πόλεμος εἶναι κατά τόν "Ἐγγελο ἀπαραίτητος γιά νά γίνη κάτι μεγάλο. Ἀγάπη καί ἀρμονία δέν ὑπάρχουν μέσα στήν ἱστορία. Ὅμως ὁ νοῦς κατευθύνεται σέ ἓνα ὀρισμένο σκοπό τῆς ἱστορίας, Κατά βάθος τά σχέδια τοῦ πνεύματος τῆς ἱστορίας μένουν ἄγνωστα σέ μᾶς. Μόνον, ὅταν συντελεσθῇ ἓνας σταθμός τῆς ἱστορίας, ἐμεῖς τόν βλέπομε ἐκ τῶν ὑστέρων. Τά ἄτομα δέν τά ὑπολογίζει παρά μόνον ὡς ὄργανα τῶν σκοπῶν του τό ἀδυσώπητο τοῦτο πνεῦμα τῆς ἱστορίας. Ἀλλά καί οἱ λαοί εἶναι ἀπλᾶ ὄργανά του, γιατί τό ἔργο του δέν εἶναι κανένα ὄμορφο παιγνίδι, δέν εἶναι αἰσθητικό, ἀλλά τραχύ καί βαρύ· εἶναι τραγικό. Αἰσθάνεται κανεῖς μέσα σέ ὅλα αὐτά πού λέγει ὁ "Ἐγγελο, πῶς προσπαθεῖ τό γερμανικό πνεῦμα ἀπό τό χάος νά γίνη κόσμος.

Τά ἄτομα καί οἱ λαοί πιστεύουν, ὅτι ἐπιδιώκουν ἰδικούς των σκοπούς, ἐνῶ πραγματικῶς ὑπηρετοῦν τά κρυφά σχέδια τοῦ πνεύματος τῆς ἱστορίας. Αὐτό ὁ "Ἐγγελο τό ὀνομάζει "πανουργία τοῦ πνεύματος μέσα στήν ἱστορία"! πέρα ὅμως ἀπό τήν σκληρότητα καί τήν πανουργία τοῦ πνεύματος ὑπάρχει ἡ πραγματική οὐσία τοῦ πνεύματος, τό ὁποῖον κινεῖ τήν ἱστορία. Μέ τό ἱστορικό γίγνεσθαι ἀποκτᾶ τό πνεῦμα τήν αὐτοσυνειδησία του, προχωρεῖ ἀπό τήν βαρβαρότητα πρὸς τόν πολιτισμό, θέτει τά ἠθικά καί θεσπίζει τό δίκαιο. Καί ὅσο πιά καλά γνωρίζει τόν ἑαυτό του ὅσο καί πιά καλά ρυθμίζει τή ζωή του. Ἀντικειμενικῶς κατορθώνεται τοῦτο μέσα στήν πολιτεία. Ἡ πολιτεία ἐνσαρνώ-

νει τήν αντικειμενική μορφή τοῦ πνεύματος, ἐνῶ ἡ θρησκεία, ἡ τέχνη καί ἡ φιλοσοφία ἐνσαρκώνουν τό ἀπόλυτο πνεῦμα. Μέσα σ' αὐτές τό πνεῦμα γνωρίζει τόν ἑαυτό του κατά τρόπο ἀπόλυτο. Ἡ αὐτογνωσία, ἡ αὐτοσυνειδησία λοιπόν τοῦ πνεύματος, εἶναι τό κύριο. Γι' αὐτό εἶπαμε πρὶν, ὅτι στήν φιλοσοφία τῆς ἱστορίας τοῦ Ἐγγέλου ἐπικρατεῖ ἡ γνωστική, λογική καί θεωρητική ἰδέα. Καί τήν ἀνώτερη γνωστική μορφή τήν ἐνσαρκώνει ἡ ἔννοια καί ὄχι τό συναίσθημα. Γιὰ τοῦτο κατά τόν Ἐγγελο ἡ φιλοσοφία εἶναι ἀνώτερη ἀπὸ τήν θρησκεία καί τήν τέχνη, οἱ ὁποῖες δουλεύουν μέ τό συναίσθημα. Τό βαθύ λοιπόν περιεχόμενό τῆς ἱστορίας εἶναι νά γνωρίσῃ ὁ νοῦς τόν ἑαυτό του. Τήν πληρότητα αὐτοῦ τοῦ γνωστικοῦ σκοποῦ ὁ Ἐγγελοσ τήν ὀνομάζει ἰδέα τῆς ἐλευθερίας. Ἡ ἐλευθερία λοιπόν ἐδῶ ταυτίζεται μέ τήν αὐτογνωσία τοῦ πνεύματος. Ὁ Ἐγγελοσ πιστεύει, ὅτι ὁ σκοπός αὐτός τῆς ἱστορίας ἐπραγματώθηκε ἀφ' ἑαυτοῦ ἡ ἀνθρώπινης εἰσῆλθε στό στάδιο τῆς ὀριμότητος. Καί τοῦτο ἔγινε κατ' αὐτόν στή νεώτερη ἐποχή, ἀφοῦ πρὶν ὁ κόσμος ἐγνώρισε μέ τόν Χριστιανισμό τήν ἀπόλυτη θρησκεία. Τοῦτο σημαίνει γι' αὐτόν, ὅτι ὁ νοῦς μέ τή γερμανική φιλοσοφία καί ἰδίως μέ τή δική του ἀπέκτησε τήν ἀπόλυτη γνώση. Ἡ πίστη ὅμως αὐτή τοῦ Ἐγγέλου, ὅτι τό πνεῦμα τῆς ἱστορίας ἔφθασε στήν πληρότητά του στήν νεώτερη ἐποχή καί μάλιστα μέσα στήν δική του φιλοσοφία, ἀποτελεῖ ἕναν ἀφόρητο δογματισμό καί ἀποκρούσθηκε μέ ἀνάλογη δριμύτητα. "Ἄν ἡ φιλοσοφία εἶναι ἀπόλυτη μορφή τοῦ πνεύματος, τότε κάθε κλασσικό φιλοσοφικό σύστημα ἔχει ἀπόλυτη ἀξία. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιὰ τήν τέχνη καί γιὰ τή θρησκεία. Μέσα σ' ἀποκρυσταλλώματα κῦτά τό πνεῦμα φθάνει σέ ἀπόλυτη μορφή αὐτοσυνειδησίας. "Ὅπου λοιπόν ἔχομε μεγάλη τέχνη καί φιλοσοφία καθῶς καί ὑψηλή θρησκεία ἐκεῖ ὁ σκοπός τῆς ἱστορίας εἶναι πραγματοποιήσας, ἀδιάφορο σέ ποιά ἐποχή ἀνήκουν τά ἔργα αὐτά τοῦ πνεύματος. "Ἔτσι

τό ελληνικό πνεῦμα μέ τήν τέχνη καί τή φιλοσοφία του ἔφθασε σέ ἀπόλυτη πραγματοποίηση τοῦ πνεύματος τῆς ἱστορίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ.

ΟΙ ΣΚΟΠΟΙ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ.

1. Φύσις καί ἱστορία.

Ἡ ἱστορία εἶναι κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τή φύσιν ἀνθρώπινο ἔργον· γι' αὐτό τὰ ζῶα καί γενικά οἱ ἄλλοι ὀργανισμοί δέν ἔχουν ἱστορία. Ἡ καλουμένη ἱστορία τῶν ζῶων εἶναι κάτι διαφορετικό ἀπό τήν ἱστορία ὡς ἐνσυνείδητο κατόρθωμα τοῦ ἀνθρώπου καί ὡς ἐπιστημονική γνώση τοῦ παρελθόντος. Ἱστορία τῶν ζῶων εἶναι μία περιγραφή τῆς μορφῆς, τῶν ἐκδηλώσεων καί τῆς ἐξελίξεως τῶν ζωϊκῶν μορφῶν, χωρίς νά εἶναι ἡ ἐρμηνεία τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς τῶν ζῶων· γιὰτί ἡ ζωή τῶν ζῶων δέν ἔχει νόημα ἱστορικό, δηλαδή δέν πράγματώνει ἐνσυνείδητο σκοπό. Ἱστορία ὑπάρχει λοιπόν ἐκεῖ, ὅπου ὑπάρχει συνειδητή ἀνθρώπινη ἐνέργεια. Ὅ,τι καί ἂν κἀνη τό ζῶον, ὅπωςδήποτε καί ἂν ἐνεργῇ, ἔστω καί ἂν εἶναι γυμνασμένο ἀπό τόν ἄνθρωπον, οἱ ἐκδηλώσεις του αὐτές εἶναι ἀπλῆ συνέχιση τοῦ φυσικοῦ ἔργου. Τό ζῶον ἀκολουθεῖ ἀπαρέγκλιτα τοῦς φυσικοῦς νόμους, αὐτοῖς τό κατακρατοῦν καί ἐνεργεῖ πάντα τό ἐνστικτομέσα του.

Ἱστορία ὑπάρχει μονάχα ἐκεῖ, ὅπου ὑπάρχουν σκοποί. Καί σκοπούς θέτει μόνον ὁ ἄνθρωπος, γιὰτί σκοπό ἔξω ἀπό τή συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου μᾶς εἶναι λογικά ἀδύνατο ν' ἀναγνωρίσωμε. Οἱ σκοποί εἶναι ἐκεῖνοι πού δίνουν νόημα στή ζωή, γι' αὐτό εἶναι ἀδύνατο νά κατανοήσῃ κανεῖς ἕνα ἱστορικό γεγονός ἢ νά ἐρμηνεύσῃ μιᾶ ὀρισμένη ἱστορική περίοδο χωρίς νά ζητήσῃ νά βρῇ τόν σκοπό τοῦ τᾶ διαπνέει.

Ἱστορία ὑπάρχει ἐκεῖ ὅπου ἡ ζωὴ ἔχει συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ· τῆς· καὶ αὐτὸ θὰ εἴπῃ ἐκεῖ, ὅπου μπορεῖ νὰ δεχθῆ κανέως τῆ ζωὴ ὡς ἀγαθὸ, ὡς ἀξία ἢ καὶ νὰ τὴν ἀρνηθῆ ὡς κακὸ, ὡς ἀναξία. Ὁ ἄνθρωπος μόνον ἔχει τὴ δύναμη νὰ δῶν αὐτὸ τὸ νόημα στὴ ζωὴ του, νὰ ἐγκρίνῃ τὸν σκοπὸ γιὰ τὸν ὁποῖον ζῆ καὶ νὰ θέτῃ καὶ ἄλλους εἴτε ὕλικούς εἴτε πνευματικούς σκοπούς. Αὐτὸς μονάχα ἔχει ἐπίσης τὴ δύναμη νὰ θυσιάσῃ τὴ ζωὴ του ὅταν ἀποκτήσῃ τὴν πεποίθησιν ὅτι μέ τῆ θυσία αὐτὴ πραγματώνεται ἓνα ἱστορικὸ γεγονός, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀξία ἔχει σημασίαν γιὰ τὴν ἄλλη ζωὴ.

Ἐἴτε ὕλικούς, εἴτε πνευματικούς σκοπούς θέτει ὁ ἄνθρωπος ἐνεργεῖ πάντοτε ἱστορικῶς, δηλαδή δημιουργεῖ κάτι ἀπὸ τὸ τίποτε, ἐπειδὴ ἱστορία σημαίνει ἀκριβῶς τοῦτο: δημιουργία ἀξιών, ἀδιάφορο ἂν οἱ ἀξίες ἐμφανίζονται ὕλικά ἢ πνευματικά. Σημασία βαθύτερη ἔχει τοῦτο: ὅτι καὶ ἡ δημιουργία ὕλικῶν ἀξιών εἶναι ἓνα πνευματικὸ γεγονός. Ἡ ἀνάπτυξις λ.χ. τῆς οἰκονομίας, ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς καὶ ἡ ἐκμετάλλευσίς γενικὰ τῶν ὑλῶν πού μᾶς παρέχει ἡ φύσις, ὅλα αὐτὰ εἶναι στὴ ρίζαν τοὺς πνευματικὰ γεγονότα. Τὸ πνεῦμα εἶναι ἡ δημιουργικὴ αἰτία ὅλων τῶν οἰκονομικῶν γεγονότων.

2. Νομοτέλεια καὶ ἐλευθερία.

Ἀντίθετα πρὸς τὸν ἄνθρωπο τὰ ἄλλα ζῶα καὶ ὕλη ἢ ἄλλη φύσις μένουσιν δεμένα στὸν ἀναλλοίωτο φυσικὸ νόμο. Στὸν νόμο αὐτὸν εἶναι ἀπαρέγκλιτα δεμένος καὶ ὁ ἄνθρωπος, ἐφ' ὅσον εἶναι καὶ αὐτὸς φύσις, σῶμα, ὀργανισμὸς, αἷμα. Τὸ γεγονός ὅμως, ὅτι μπορεῖ καὶ ἀνυφώνεται πάνω ἀπὸ τὸ φυσικὸ νόμο μέ τῆ συνείδησίν του καὶ θέτει σκοπούς, πού εἶναι ἀλλοιώτικοι καὶ ἀνώτεροι ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς φύσεως, ἀποδεικνύει πὼς ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι μονάχα ἓνα φυσικὸ γεγονός, ἀλλὰ ὅτι εἶναι καὶ ἐλεύθερος. Ἐλευθε-

ρία δέ σημαίνει υπερνίκηση τῆς νομοτέλειας. Τί είναι νομοτέλεια; Ὁ νοῦς μας ἔχει τήν ἰκανότητα νά γνωρίζη, νά ἔχη γνώση τῶν πραγμάτων. Μέ τήν ἰκανότητά του αὐτήν θέτει ὅλα τά γενόμενα στή σχέση αἰτίου καί αἰτιατοῦ, σχέση πού ὁ ἴδιος ὁ νοῦς ἔχει ὡς τρόπο συνδέσμου τῶν πραγμάτων μέσα του. Ὁ νόμος τῆς αἰτιότητας λέγει ὅτι δέν ὑπάρχει τίποτε σόν κόσμο πού νά μήν εἶναι ἀποτέλεσμα ἑνός προηγουμένου καί αἰτία ἑνός ἐπομένου. Ἔτσι εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἀποτέλεσμα τῆς φυσικῆς ἐξελέξεως τῆς ζωῆς, ἔτσι εἶναι τό παιδί ἀποτέλεσμα τοῦ πατέρα καί τῆς μάνας, δηλαδή εἶναι σιδηροδεμένος μέ τόν ἀδιάσπαστο αὐτό λογικό νόμο. Αὐτή τήν ἰκανότητα, πού ἔχει ὁ νοῦς νά θέτῃ τά πράγματα σέ αιτιολογική ἀναμεταξύ των σχέση, τήν ὀνομάζομε κατηγορία τῆς αἰτιότητας καί τό γεγονός, ὅτι ὅλα τά πράγματα τελοῦνε κάτω ἀπ' αὐτόν τόν νόμο τό χαρακτηρίζομε ὡς νομοτέλεια. *

Ἡ σχέση εἰς τήν ὁποία μπαίνουν τά πράγματα κατά τή νομοτέλεια εἶναι οὐσιαστικῶς διαφορετική ἀπό τή σχέση πού τίθενται κατά τήν ἐλευθερία. Τά δημιουργήματα τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου ὄχι μόνον δέν εἶναι προϊόντα τῆς νομοτελείας, ἀλλά καί σχετίζονται ἀναμεταξύ των κατά τόν νόμο τοῦ σκοποῦ, τελεολογικῶς. Ἐνα ἔργο τέχνης, ἕνα ἔργο ἐπιστημονικό δέν εἶναι τό ἴδιο μέ ἕνα φυσικό προϊόν. Τά πρῶτα εἶναι ἔργα τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου, τό δεύτερο εἶναι φυσική ἀπόρροια τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητας ἢ, ὅπως λέμε, ἀναγκαῖο.

Ἡ φύση, ἂν καί εἶναι κάτι διαφορετικό ἀπό τήν ἱστορία, ἀποτελεῖ τήν ἀναγκαῖα ἀφετηρία καί τό ἀπαραίτητο ὑπόβαθρο τῆς ἱστορίας. Τήν ὕλη γιά τήν ἱστορία τήν δίνει ἡ φύση, τή μορφή ὅμως τήν δίνει ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου. Τά πάθη λ.χ. οἱ ὀρμές, οἱ κλίσεις, τά ἐνστικτα καί ὅλες οἱ ἄλλες δυνάμεις τοῦ ὀργανισμοῦ ἀποτελοῦν γιά τήν ἱστορική πορεία τοῦ ἀνθρώ-

που άπλη ύλη. "Αν όλα αυτά ακολουθοῦσαν καί στόν άνθρωπο τό-
 ἴδιο δρόμο, τόν άμό καί άμόρφωτο πού ακολουθοῦνε στά ζῶα, τό-
 τε βέβαια θά ἦταν αδύνατο νά υπάρξει ἱστορία, γιατί θά ἔλει-
 πε τό πρώτο αίτιο τῆς ἱστορίας, ἡ ἔλευθερία, πού κατευθύνει
 μορφώνει καί έμβραθύνει τίς δυνάμεις ἐκεῖνες. Ἡ ζωή θά ἦταν
 τότε άπλη συνέχιση τοῦ φυσικοῦ ἔργου, τῆς φυσικῆς γένεσης.
 Ὁ καλλιτέχνης λ.χ. γιά νά φθάση στή διαμόρφωση τοῦ ἔργου του,
 γιά νά δώσει εἴτε ποιητική εἴτε μουσική εἴτε γλυπτική εἴτε ζω-
 γραφική ἐρμηνεία τῆς ψυχῆς του, δαμάζει, μορφώνει, ταχτοποι-
 εἶ, ρυθμίζει τό χάος τῶν παθῶν του, πού, ἂν τ'άφινε άκυβερνη-
 τα δέν θά μποροῦσαν νά γίνουν ὑλικό γιά τήν διατύπωση τοῦ
 ἔργου του.

Ἐκεῖνο, πού ἔχει σπουδαιότητα γιά τό ἱστορικό ἔργο (γιά
 ἓνα ποίημα ἢ γιά ἓνα κομμάτι μουσικῆς, ἢ γιά μιά κοινωνία ἄν-
 θρώπων, ἢ γιά τήν ἠθική σχέση δύο προσώπων), εἶναι, ὅτι ἡ τ ε-
 λ ε ο λ ο γ ι κ ῆ συνοχή καί ἡ συσχέτιση τῶν πράξεων καί
 τῶν ἐνεργειῶν πού τό συνιστοῦν εἶναι διαφορετική ἀπό τήν αί-
 τ ι ο κ ρ α τ ι κ ῆ σχέση καί τήν συσχέτιση τῶν παθῶν, τῶν
 συναισθημάτων καί τῶν ἄλλων ψυχικῶν γεγονότων πού ἀναλόγου
 σ'αυτά. Ἡ σχέση τῶν ψυχικῶν γεγονότων, ὅπως καί ὅλων τῶν γε-
 γονότων, εἶναι σχέση νομοτελείας, ἐνῶ ἡ σχέση τῶν νοημάτων,
 πού ἔχουν οἱ ἄνθρώπινες πράξεις καί τά ψυχικά γεγονότα, εἶναι
 τελεολογική. Ἡ συσχέτιση τῶν μουσικῶν τόνων, πού ὀδηγεἶ στή
 δημιουργία ἐνός ἔργου μουσικῆς, εἶναι κάτι ριζικά διαφορετι-
 κό ἀπό τή σχέση στήν ὁποία εὐρίσκονται τά δάχτυλα τοῦ μουσι-
 κοῦ μέ τά πλήκτρα τοῦ πιάνου. Ἡ πρώτη σχέση εἶναι πνευματι-
 κή καί δέν ἐξηγεἶται μέ τόν νόμον τῆς αίτιότητας, ἡ δεύτερη
 εἶναι φυσική καί ὑπόκειται στόν νόμο τῆς αίτιότητας. "Αν ἡ
 σχέση τῶν μουσικῶν τόνων ἦταν σχέση νομοτελείας, ἂν θέτον-
 τας κανείς τόν πρώτο τόνον ἦταν ἀνάγκη φυσική νά τεθοῦν καί

οί. Άλλοι, τότε θά μπορούσε σχεδόν ό καθέννας νά δημιουργήση καί νά παγιώση τή σχέση αὐτή. Ἐνῶ, ἐπειδή ἀκριβῶς ἡ σχέση αὐτή εἶναι ἔργο ἐλευθερίας, γι' αὐτό εἶναι καί ἡ πράξη μόνον ἐκείνων πού εἶναι ἐλεύθεροι, δηλαδή ἐκείνων πού δέν ὑπάρχουν μονάχα φυσικά, ἀλλά καί κατ' ἐξοχήν συνειδητά. Τό ἔργο τῆς ἱστορίας εἶναι δημιούργημα τῆς ἐλευθερίας συνειδητῶς τοῦ ἀνθρώπου.

Ἄλλά ἀπό τό ἄλλο μέρος εἶναι ἀναμφισβήτητο, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἔργο τῆς φύσεως, ἀνήκει στήν ἀλυσίδα τῶν φυσικῶν γεγονότων καί ἀποτελεῖ στή σειρά τῆς δημιουργίας ἕνα τυχαῖο γεγονός, πού δέν διαφέρει καθόλου ἀπό τό τελευταῖο σκουλήκι, γι' αὐτό ὁ θάνατος ἑνός ἀνθρώπου καί μάλιστα ἑνός σπουδαίου ἀνθρώπου, ἂν τόν ἐξετάσῃ κανεῖς σύμφωνα μέ τή νομοτέλεια, μέ τό νόμο τῆς φυσικῆς ἀναγκαιότητος, ἐπειδή εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς αἰτίας, δέν διαφέρει καθόλου ἀπ' τό θάνατο ἑνός κατωτάτου ζωικοῦ ὀργανισμοῦ ἢ καί ἑνός ἀοράτου μικροβίου. Εἴτε ἕνας μέγας ἄνθρωπος πεθαίνει, εἴτε ἕνα τιποτένιο μικρόβιο, τό πρᾶγμα, ἂν τό ἐξετάσῃ κανεῖς κατά τό νόμο τό φυσικό, εἶναι τό ἴδιο.

3. Φυσικός καί ἱστορικός νόμος.

Γι' αὐτό, ὅταν λέμε ὅτι ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νά φθάσῃ στήν ἐλευθερία, δέν ἐννοοῦμε μ' αὐτό ποτέ ὅτι μπορεῖ νά ξεφύγῃ ἀπό τά δεσμά τοῦ φυσικοῦ νόμου, ἀλλά ἐννοοῦμε ὅτι γιά νά δημιουργήσῃ ὁ ἄνθρωπος ὅ,τι δημιουργεῖ στήν τέχνη, ἐπιστήμη, πολιτεία, πρέπει νά ὑπερβάλλῃ τό φυσικό νόμο χωρίς μ' αὐτό καί νά μπορεῖ νά διασπάσῃ τόν φυσικό νόμο. Ὁ φυσικός νόμος τοῦ λέει, ὅτι εἶναι δημιούργημα αἰτίας ὠρισμένης πού εἶναι ἀποτέλεσμα ἄλλης αἰτίας καί οὕτω καθεξῆς χωρίς μ' αὐτό νά μπορῇ νά σταματήσῃ πουθενά, νά ἐδραιωθῇ ἀύθυπόστατα καί νά σταματήσῃ κα-

ταμετρῶντας τὶς ἄπειρες αἰτίες τῶν ὁποίων αὐτὸς εἶναι τὸ ἄθροισματικὸ ἀποτέλεσμα. Τὸ μόνον ἀληθινὸ σταμάτημα τοῦ τοῦ δίνει καὶ τὸ στερέωμα τοῦ ἑαυτοῦ του εἶναι ἡ ἐπιστροφή στὴ συνείδησή του, ἡ ὁποία δέν μπορεῖ ποτέ νά ἐξηγηθῆ ὡς τὸ ἄθροισματικὸ σύνολο τῶν ἀπέλων αἰτίων ποῦ ὑπῆρξαν στὸ παρελθόν. Ὁ φυσικὸς νόμος τοῦ λέγει νά κατατρώγῃ τὸν διπλανό του καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση δέν ὑπάρχει παράδειγμα; ποῦ νά ἀναρρῆ αὐτὸν τὸν βασικὸ φυσικὸ νόμο. Ὁ νόμος τῆς πολιτείας, ὁ ἱστορικὸς νόμος, (τὸ αἷτημα) εἶναι ἐκεῖνος, μέ τὸν ὁποῖον ὁ ἄνθρωπος ὑπερβάλλει τὸν φυσικὸ αὐτὸν νόμο. Αὐτὸς τοῦ λέγει ὅτι πρέπει νά χαρίζῃ στὸ διπλανό του ὄχι μονάχα τὴ ζωὴ ἀλλὰ καὶ τὴν ἐλευθερία.

Ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ ἱστορικοῦ καὶ φυσικοῦ νόμου, μεταξὺ ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ φυσικῆς ἀναγκαιότητας, εἶναι μία βαθύτερη δημιουργικὴ αἰτία τῆς ἱστορίας. Γι' αὐτὸ, ὅταν λέμε ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος, δέν ἐννοοῦμε ποτέ ὅτι γεννιέται ἐλεύθερος, ἔχοντας τάχα τὴν ἐλευθερία μαζί του ὡς προῖκα ἀνώτερης πρόνοιας, ἀλλὰ ὅτι μπορεῖ, γυρίζοντας πάντα στὴ συνείδηση του καὶ ὑποτάσσοντας ὅσο μπορεῖ τὸν φυσικὸ νόμο, νά γίνεται πάντα περισσότερο ἐλεύθερος. Ὅσο περισσότερο ἀναπτύσσει τὴ συνείδησή του, ὅσο περισσότερο κραταιώνεται μέσα του τὸ συναίσθημα τοῦ ἐγώ, τόσο περισσότερο καθίσταται ἐλεύθερος. Προκειμένου γιὰ τὴν τέχνη, τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν πολιτεία καὶ γιὰ τὴν ἠθική του σχέση πρὸς τὸ διπλανό του μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νά δημιουργήσῃ ἔργα πολιτισμοῦ, ἀξίες, ποῦ χωρὶς νά εἶναι τελείως ἄσχετα πρὸς τὴ φύση (γιατὶ ὑπόβαθρο ἀναγκαῖο τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι πάντα ἡ φύση) νά στέκουν ὅμως πάντα παραπάνω ἀπὸ τὴ φύση καὶ νά ἔχουν σημασία ἀνώτερη ἀπὸ κάθε πλάσμα καὶ κάθε ἔργο τῆς φύσεως.

Μ' αὐτὸ δέν ἔχομε σκοπὸ νά χωρίσωμε τὸν ἄνθρωπο σέ δύο

κομμάτια, στό φυσικό καί στό πνευματικό, γιατί ὁ ἄνθρωπος εἶναι στήν οὐσία του ἕνας καί ἀδιαίρετος, ἀλλά ἐννοοῦμε, ὅτι ὅσο προχωρεῖ ἡ συνειδητοποίηση του τόσο καί ἐλευθερώνεται ἀπό τή φυσική νομοτέλεια, προκειμένου βέβαια γιά τά ἔργα τοῦ πνεύματος. Ἔργο δέ τοῦ πνεύματος εἶναι, ὅπως εἶδαμε, καί οἱ ὑλικοί σκοποὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ χωρισμός αὐτός τόν ὁποῖο κάνομε εἶναι χωρισμός ἐννοιολογικός καί ὄχι πραγματικός: τήν ὥρα πού ὁ καλλιτέχνης δημιουργεῖ τό ἔργο του δέν παύει νά ὑπόκειται στόν φυσικό νόμο. Ἐκεῖνο ὅμως πού ἔχει σημασία εἶναι τοῦτο: ὅτι τή στιγμή αὐτήν τό δημιουργικό αἶτιο τοῦ ἔργου δέν εἶναι ὁ φυσικός νόμος, ἀλλά ὁ νόμος τῆς ἐλευθερίας, πού εἶναι καί ὁ κατ'ἐξοχήν νόμος τοῦ πνεύματος.

4. Τό πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου.

Πολλοί πού ἀρέσκονται σέ χοντρά λογικά σχήματα καί πού στηρίζονται μονάχα στά λογικά σχήματα τῆς βιολογίας, ἡ ὁποία διδάσκει, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀναπόσπαστο κομμάτι τῆς φυσικῆς ἀλυσίδας, ἰσχυρίζονται ὅτι κάθε ἱστορική πράξη τοῦ ἀνθρώπου δέν διαφέρει καθόλου ἀπό τίς φυσικές του ἐνέργειες καί ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀπλή συνέχιση τῆς φυσικῆς γενέσεως. Τά ἔργα τῆς τέχνης λ.χ. τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων ἢ ἡ ἀρχαία ἐλληνική ἐπιστήμη, σύμφωνα μέ τό χοντρό αὐτό λογικό σχῆμα, πού ἔχει καί μεγάλη δημαγωγική δύναμη, γιατί ὁ δῆμος βλέπει μόνον τά ὠμά - δέν εἶναι ἔργα ἐλευθερίας, δηλαδή ἀπολύτου αὐτοσυνειδησίας καί ἐσωτερικῆς αὐτοβεβαιώσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά οἱ ἀναγκαῖοι καρποὶ μιᾶς φυσικῆς γενέσεως. Ἀκολουθώντας τυφλά μίαν καί μόνη εἰδική ἐπιστήμη, τή βιολογία, καί θέλοντας δογματικά καί βλαία νά μορφώσουν κοσμοθεωρία, ἀφίνοντας δέ κατὰ μέρος τίς ἱστορικές ἐπιστήμες, ἰσχυρίζονται, ὅτι, ἀφοῦ ἀπό τήν κίνηση τοῦ πρωτο-

πλάσματος ὡς τὴν κίνηση τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἰσχύει ἓνας καὶ ὁ αὐτὸς νόμος, δέν εἶναι δυνατόν νά χωρίσωμε τά ἔργα αὐτῶν τῶν δύο ὄντων. Γιατί νά εἰποῦμε, λένε, ὅτι τό ἔργο τοῦ ἀνθρώπου ἔχει μεγαλύτερη ἀξία ἀπό τό ἀσύνειδο σούριμο τοῦ πρωτοπλάσματος ἢ τοῦ σκουληκιού· στό βόρβορο. Ὅπως εἶπα καί πριν, ἂν ἐξετάσωμε τά δύο αὐτά ἔργα ἀπό τὴν ἀποψη τῆς νομοτέλειας, δέν ὑπάρχει καμμιά διαφορά ἀναμεταξύ των. Ἡ νομοτέλεια ὅμως εἶναι ἓνας ὠρισμένος τρόπος τοῦ νοῦ νά κατανοῇ τὴ φύση. Καί ὁ νοῦς καί ὁ κόσμος δέν εἶναι τόσο περιορισμένοι, ὥστε ἡ οὐσία των νά ἐξαντλεῖται μέ τὴν ὑποταγή των στή νομοτέλεια.

Σύμφωνα μέ τόν λογικό νόμο τῆς βιολογίας μπορεῖ νά φθάσῃ κανεῖς σέ ὠρισμένες βαθμολογικές διαφορές μέσα στό ἔργο τῆς φύσεως. Σέ οὐσιαστικές ὅμως διακρίσεις δέν μπορεῖ ποτέ νά φθάσῃ. Ἡ ἀπόσταση ἀπό τό φυτό στό ζῶο, καί ἀπό τό ζῶο στόν ἄνθρωπο εἶναι, κατά τὴν βιολογία, μικρή· τουναντίον ἡ ἱστορία καί γενικά οἱ ἐπιστῆμες τοῦ πνεύματος ὄχι μονάχα μᾶς ὀδηγοῦν, ἀλλά καί στηρίζονται στή ριζική διαφορά πού χωρίζει τόν ἄνθρωπο ἀπό τά ζῶα. Ἡ διαφορά αὐτή εἶναι οὐσιαστική, προκειμένου γιά τό πνεῦμα καί αὐτό ἐνδιαφέρει τὴν ἱστορία. Ἡ ἐνότητα τοῦ ζωϊκοῦ κόσμου, στήν ὁποία καταλήγει ἢ καί ἀπό τὴν ὁποία ἀφορμᾶται ἡ βιολογία, εἶναι σύνθεση τοῦ νοῦ κατωμένη γιά ἓνα σκοπό καί ἔχει μεγάλη σπουδαιότητα ὡς ἀρχή ἐπιστημονικῆς βιολογικῆς ἔρευνας, δέν χρησιμεύει ὅμως καθόλου γιά τὴν ἐρμηνεία τῶν ψυχικῶν καί πνευματικῶν γεγονότων. Ἡ ἱστορία γιά νά ἐρμηνεύσῃ τά πνευματικά αὐτά γεγονότα ἔχει ἀνάγκη ἀπό ἄλλην ἐνότητα, ἀπό ἄλλη ἀρχή ἐρμηνείας, καθαρὰ πνευματική, ἡ ὁποία στηρίζεται σέ ἀξίες. Ἐτσι, ἐνῶ γιά τὴν ἐρμηνεία τῶν βαθμολογικῶν διαφορῶν πού χωρίζουν τό ζωϊκό ἔργο τῆς φύσεως εἶναι ἀρκετή ἡ ὑπόθεση τῆς

βιολογικῆς ἐνότητας τῶν ὄντων, τούναντιον γιά τήν ἐρμηνεία τῆς ἱστορικῆς ζωῆς ἢ ὑπόθεση αὐτή τοῦ νοῦ, ὅσονδήποτε καί ἂν ἰσχύη προκειμένου γιά βιολογικά φαινόμενα, δέν ἔχει καμμία ἀξία.

Ἐκεῖνος πού μᾶς ἐφώτισε ὡς πρός τό ζήτημα αὐτό συστηματικά καί οὐσιαστικά εἶναι ὁ Kant. Αὐτός πρῶτος στόν νεώτερο πολιτισμό ἐχώρισε τήν φύση καί τόν ἄνθρωπο καί εἶπε, ὅτι φύση εἶναι ἐκεῖνο πού ὑπόκειται σέ νόμους. Ὁ ἄνθρωπος δέ ὡς δημιουργός τῆς ἱστορίας καί τοῦ πολιτισμοῦ δρᾷ καί ἐνεργεῖ αὐτόνομα. Αὐτό θά εἴπῃ καλλιεργεῖ ἀξίες. Ὁ ἴδιος ὁμοίως ὁ Kant, ὁ ὁποῖος τόσο ριζικά ἐχώρισε τήν ἀνθρωπότητα ἀπό τή φυσικότητα εἶναι πού πρῶτος ἔναμε συστηματικό λόγο γιά τήν ὑπόθεση τῆς βιολογικῆς ἐνότητας τῶν ζωϊκῶν ὄντων. Τοῦτο δέ πρέπει νά τονισθῇ ιδιαίτερα γιά νά μήν νομίση κανείς, ὅτι ὁ ἀρχηγός καί ἰδρυτής τῆς νεωτέρας ἰδεοκρατίας ἐχώρισε τόν ἄνθρωπο ἀπό τή φύση, ὅσον ἀφορᾷ τόν πολιτισμό καί τήν ἱστορία καί τόν ἄφησε τάχα ἀσύνδετο ἀπό τή φύση, ὅσον ἀφορᾷ τή βιολογική του καταγωγή. Καθαρά ἀνθρώπινο, αὐτή εἶναι ἡ σκέψη τοῦ Kant, εἶναι μόνον ὅ,τι πηγάζει ἀπό τήν ἀρχή τῆς αὐτονομίας. Ὅ,τιδήποτε ἄλλο ἀνήκει στόν ἄνθρωπο ἀνήκει εἰς αὐτόν σάν σέ φυσικό ὄν.

Ὁ Ἐγγελοῦς ἐζήτησε νά ἐμβαθύνῃ ἀκόμα περισσότερο στήν μεγάλη αὐτή φιλοσοφική πράξη τοῦ Kant μέ τόν σκοπό νά φθάσῃ καί σ' ἕναν βαθύτερο σύνδεσμο μεταξύ ἀνθρώπου (πνεύματος) καί φύσεως. Γι' αὐτό ἐννόησε τή φύση ὡς τήν ἐξωτερίκευση τοῦ πνεύματος. Τό πνεῦμα ἐμφανίζεται κατ' ἐξοχήν στήν προσωπικότητα, ἡ ὁποία εἶναι πηγή τῆς ἱστορίας. Στό ὑποκείμενο κορυφώνεται τό ἔργο καί τῆς φύσεως καί τῆς ἱστορίας. Ὅσονδήποτε δέ καί ἂν μᾶς βοηθᾷ ἡ βαθμιαία ἐξέλιξη, εἴτε στή φύση εἴτε στήν ἱστορία, γιά νά τοποθετήσωμε τόν ἄνθρωπο μέσα στή σειρά

τῆς δημιουργίας, μέ αὐτήν δέν ἐννοοῦμε τίποτε ἀπό τό πραγματικῶς ἀνθρώπινο, γιατί αὐτό (τό καθαρά ἀνθρώπινο) φανερώνεται καί γιά τόν Ἐγελο μονάχα τῆ στιγμῆ πού τό ὑποκείμενο γίνεται ἐλεύθερο. Τότε πραγματώνεται καί ἡ ἰδέα τοῦ ἀπολύτου. Ἀπ' ἐδῶ βλέποντας κανεῖς τώρα τόν κόσμο παρατηρεῖ, ὅτι ὅλες οἱ ἄλλες ἐπιστημονικές ὑποθέσεις (ἡ ὑπόθεση τῆς βιολογικῆς ἐνότητας, ἡ ὑπόθεση τῆς ἐξελέξεως τῶν ζωϊκῶν ὀργανισμῶν) ἔχουν σχετική μονάχα ἀξία, γιατί καμμιά ἀπ' αὐτές δέν εἶναι ἰκανή νά μᾶς ἐξηγήσῃ τό γεγονός τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου καί τόν σκοπό τῆς πράξεως τοῦ ἀνθρώπου.

Ἱστορία καί ἱστορική ζωή γενικά εἶναι τοῦτο: ν' ἀρχίξῃ ὁ ἄνθρωπος νά θέτῃ σκοπούς καί νά ζητᾷ σκοπούς μέσα στίς πράξεις του. Γι' αὐτό ἱστορία δέν εἶναι κάτι αὐθύπαρτο ἢ κάτι πού γίνεται βιολογικά, ὅπως θέλει ὁ Spengler, κάτι πού ὀριμᾶζει τάχα, ὅπως ὀριμᾶζει ἓνας κάρπος στή φύση, οὔτε εἶναι κάτι δεδομένο ὅπως ἡ φύση, ἀλλά εἶναι κάτι πού προέρχεται ἀπό τήν ἐνσυνείδητη πράξη τοῦ ἀνθρώπου. Μέ ἄλλα λόγια ἱστορία εἶναι πάντοτε ἀ ἴ τ η μ α, σκοπός.

5. Ἡ οὐσία τῆς ἱστορίας καί ἡ παρερμηνεία τῆς ἀπό τόν ἱστορικό ὕλισμό.

Πῶς μπορεῖ κανεῖς νά κατανοήσῃ αὐτούς τούς σκοπούς πού πραγματώνονται στήν ἱστορία; Ἐφ' ὅσον σκέπτεται κανεῖς βιολογικῶς ἢ καί ἀπλῶς φυσιοκρατικῶς εἶναι ἀδύνατο νά συναισθηθῇ σκοπό στήν ἱστορία. Ἐπίσης, ἐφ' ὅσον σκέπτεται κανεῖς μέ τήν ἀξίωση τῆς τυπικῆς λογικῆς, ὅτι κατανόηση σημαίνει ἀναγωγή σέ ἀνώτερο προσεχές γένος, ποτέ δέν θά μπορέσῃ νά κατανοήσῃ κανεῖς τούς σκοπούς, γιατί ὁ σκοπός εἶναι κάτι πού ἀναπαύεται στόν ἑαυτό του, δέν ἀνάγεται κάπου ἄλλοῦ οὔτε ἔχει ποτέ προηγούμενο πού νά τόν θεμελιώνῃ. Ὁ σκοπός εἶ-

ναι αὐτοθεμελιωμένος μέσα στή συνείδηση. Ὅτι ἡ ἱστορία ἔχει σκοπό αὐτό δέν μπορεῖ νά τό ἀμφισβητήσῃ καί ὁ ἱστορικός ὑλισμός, ἂν καί γιά νά εἶναι συνεπής μέ τόν ἑαυτό του θάπρεπε νά μήν δεχθῆ κανένα σκοπό μέσα στήν ἱστορία, ἀφοῦ τήν ἱστορία τήν δέχεται ὡς προέκταση τῆς φύσεως. Μέ τό νά ἀρνεῖται ἀπλῶς τόν πνευματικό σκοπό τῆς ἱστορίας καί νά θέτῃ τόν ὑλικό δέν σημαίνει, ὅτι παύει νά ἀρνεῖται τόν σκοπό. Ὁ ἱστορικός ὑλισμός εἶναι σ' αὐτό δογματικώτερος ἀπό κάθε ἄλλη ἀπολυταρχική ἐρμηνεία τῆς ἱστορίας, γιατί θέτει ἐκ τῶν προτέρων ὡς δόγμα, ὅτι οἰοδήποτε ἱστορικό γεγονός εἶναι προῖόν οἰκονομικῶν παραγόντων. Ἡ διαφορά μας μέ τόν ἱστορικό ὑλισμό δέν εἶναι, ὅτι ἀρνεῖται αὐτός τάχα τόν σκοπό ἀπό τήν ἱστορία, ἀλλά, ὅτι, ἐνῶ στήν ἀρχή θέτει τήν ἀξίωση πῶς ἡ ἱστορία εἶναι συνέχιση τοῦ φυσικοῦ ἔργου, ἔρχεται ὕστερα καί θέτει σκοπό ἀντιφάσκοντας ἔτσι μέ τήν πρώτη του λογική ἀφετηρία. Ἐκτός αὐτοῦ ἡ διαφορά μας μέ τόν ἱστορικό ὑλισμό συνίσταται εἰς τό ὅτι αὐτός περιορίζει τόν σκοπό καί τό ἔργο τῆς ἱστορίας, γιατί ἐξηγεῖ τήν ἱστορία κατὰ τό ἀπλούστατο λογικό σχῆμα, πού λέγει ὅτι τά πάντα ὑπόκεινται στή νομοτέλεια τῆς οἰκονομίας.

Ὁ ἱστορικός ὑλισμός εἶναι μιά δογματική ἐρμηνεία τῆς ἱστορικῆς ζωῆς καί τῆς οὐσίας τῆς ἱστορίας. Εἶναι κάτι πού δέν στηρίζεται οὔτε στήν ἐμπειρία οὔτε στή θετική ἐπιστήμη, ἀλλά εἶναι ἕνα συστηματικό κατασκευάσμα ἐπάνω σέ ἕνα ὠρισμένο καί ἀμετακίνητο δόγμα, τό δόγμα ὅτι συνεχίζεται καί στήν ἱστορία ἡ φυσική γένεση, ὅτι οἱ ἀγῶνες στήν ἱστορία εἶναι τό ἀνάλογο τῶν ἀγῶνων στή φύση. Δέν εἴμαστε ἐμεῖς ἐκείνοι πού θά ἀρνηθοῦμε, ὅτι ὁ φυσικός νόμος λειτουργεῖ ἀτάραχος σέ κάθε στιγμή τῆς ἱστορικῆς ζωῆς. Ἰσχυρίζομαστε ὅμως πῶς τήν οὐσία τῆς ἱστορίας δέν τήν ἀποτελεῖ αὐτό τό γένε-